

АПОЛОН АЛЕКСАНДРОВИЧ СКАЛКОВСКИ И БЪЛГАРИТЕ
/ПРЕДВАРИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ/

Елка Дроснева

А. Скалковски е роден на 1/13 януари 1808 г. в Житомир в дребно дворянско семейство. На 28 декември 1898/9 януари 1899 г. смъртта го заварва като член на множество научни дружества в Русия, на Копенхагенското дружество на историците, член на Академията на науките /от 1856 г./. Новече от 90 години живот, връзки в младите години с Адам Мицкевич и Александър Пушкин и завой надясно по-късно и до края на живота му, 8 монографии и още около 270 статии и студии, съществени приноси във въвеждането, разработването и налагането на темата за преселниците в Бесарабия и Новоросийския край, 150 години трайно присъствие на творчеството му в науката се оказват недостатъчни заслуги, за да заема А. Скалковски полагащото му се място в трудовете на изследвачите на историята на историческата наука. Той сякаш не е от забравените първопроходци – срещаме го в много енциклопедии и справочници, в общи курсове по история, философия, икономика, статистика, география, етнография, фолклористика и в същото време не разполагаме поне с едно монографично изследване за живота и творчеството му. Пълната тази липса – при една благоприятна изворова база: значителна част от творчеството му е публикувано приживе, а документалното му наследство се намира само в два града – Петербург и Одеса – и в четири архива в тези градове. Едно случайно споменаване у Тарас Шевченко, две кратки съобщения и един по-обстоятелен обзор на живота и научните му дела по повод на смъртта му, броени редове в общите очерци по история на историческата наука в Украйна и СССР, няколко обидни коментара в трудове по проблеми, над които и той е работил, няколко добри страници за етнографските му приноси в една кандидатска дисертация, две статии за икономическите му възгледи и за приносите му в изследване миналото на Украйна изчерпват почти всичко съществуващо в науката, което да е посветено на живота и творчеството му¹. Не би могло да се твърди, че причината е невзрачността на научните му изследвания – факт е, че всеки, който се е докоснал до проблемите на преселването на българите в Бесарабия, до историята, културата и етнографията на Украйна през XIX

в., по един или друг начин продължава да използва стореното от А. Скалковски. Не би могло да се твърди и че причината за мълчанието се корени в господстващото десетилетно наред разбиране в Източна Европа кой е достоен и кой не е за изследване в историята на науката, защото и дореволюционната руска и украинска историопис, които отдавна имат вкус към монографично изследване на всички си предходници, не оставят такова проучване за него, освен споменатия по-обширен очерк. Специално за българските учени затруднената илваха и от усложнената система за работа в светските архиви, която перядко изобщо парираше всеки опит за подобна работа. Така или иначе, фактът е ясен: докато значителна част от творчеството на А. Скалковски е в интензивно обръщение, неговият автор, а и самото творчество, все още чакат своя изследвач.

За българите и България А. Скалковски е важен поне поради две причини: 1. мястото и ролята му в изследване на българските колонии в Бесарабия и Новоросийския край, и 2. непроучените му връзки с Евсил Априлов и Одеския кръг българи, а и с българите изобщо.

Първите съчинения на А. Скалковски за българските колонии се появяват по време, когато руската и украинската българистика вървят към окончателното си формиране като модерни науки, успешно завършвайки прехода от средновековната традиция към модерната наука². Още в края на XVIII в. те разполагат с доста пълна събитийна характеристика на българското минало до времето на гибелта на Второто българско царство, с обширна литература върху миналото и настоящето на Османската империя, със солидна изворова база от домашни, византийски и латински извори за българската история, познават добре постигнатото по тези въпроси от чуждестранните им колеги в Германия, Хабсбургската империя, Скандинавските страни³.

Първата трета на XIX в. донесе изключително обогатяване на изворовата база с откритите от дейците на Румишевския кръжок и някои други учени български средновековни паметници. Новите методи, новата проблематика, новите велиния в конфликтите на Източния въпрос, новите велиния в руската обществена мисъл и наука, добрата база, създадена през отминалото столетие, позволяват славистиката в Русия да се обособи като самостоятелна наука и в отделна университетска дисциплина. Състоянието ѝ е такова, че след като вече общата канва на българското минало поне до XIV в. е изяснена, едва времето на първите монографични проучвания. Така се появяват пър-

вите две от тях - "Йоан Екзарх Български" /М., 1824/ на Константин Калайдович и "Древните и днешни българи" /М., 1829/ на Юрий Венелин. В така атмосфера през 40-те години редом с монографиите на А. Д. Чертков, В. П. Григорович, К. Зеленецки и Васил Априлов идва и монографията на А. Скалковски "Българските колонии в Бесарабия и Новоросийския край" /Одеса, 1848/. Всичко това - в контекста на големите открития на първите в Русия университетски слависти И. Срезневски, О. Бодянский, В. Григорович, П. Прейс, на първите солидни изяви на П. Добровский, П. Шафарик и Вук Караджич, на Копитар и В. Ханка, ако оставим настрана ред автори специалисти по общо или руска история, но добре запознати с българската проблематика, чиято имена често се срещат в тогавашната руска научна периодика и публицистика. Към този научен контекст на европейската славистика се добавя и фактът, че 40-те години на века бележат усиляване на процесите на национално възраждане на българите и активизиране в тази посока на одеската българска колония.

Обърнем ли тогава поглед към А. Скалковски, ще трябва да споменем поне още няколко факта. След завършване на Житомирската гимназия той продължава образованието си в медицинския факултет на университета във Виленс. В този град славистичните интереси никога не са пресъхнали - дори тогава, когато университетът все още не си е извоювал признанието на един от водещите славистични центрове, каквато ще бъде щастливата му по-късна съдба. А. Скалковски не завършва факултета - прехвърля се в Московския университет, чийто юридически факултет завършва със степен "кандидат" през 1827 г. Старата столица със своята атмосфера на неотдавнашното пожарище от Отечествената война срещу Наполеон, с кипижа на духовния и културен живот, който никога не е стихвал, не ще да е минала безследно за бъдещите научни интереси на А. Скалковски извън правните науки. Нека припомним: там твори К. Калайдович и издава през тия години монографията си за Йоан Екзарх, там излиза вестникът на един от големите професори в университета и добър познавач на българското минало М. Каченовски - "Вестник Европы", там чете лекции по обща история после Т. Грановски, там е М. Погодин, а в последните години пак в Москва готви монографията си за българите и Ю. Венелин. Десетилетия след завършването на А. Скалковски Московският университет ще стане и един от центровете на университетската славистика в Русия.

След университета А. Скалковски се преселва в Одеса и ос-

тава там до края на живота си. От 1828 г. е чиновник в канцеларията на губернатора на Новоросия и Бесарабския край граф. М. С. Воронцов, а от 1841 г. трайно свързва съдбата си със Статистическия комитет, първо като секретар, а от 1845 г. и като негов директор. Естеството на работата му, връзките му с граф. М. Воронцов, за чиято интензивни контакти с българите не е нужно да се припомня, изглежда, дооформят и насърчават неговите интереси към съдбата на балканските преселници в този край. Виждаме го и като директор на Архива на Министерството на вътрешните работи в Одеса. Благоприятна за творчество е и научната атмосфера на града. Основаното през 1839 г. Одеско дружество за история и старици /ООИД/ записва в устава си сред първостепенните задачи "събирането на народни предания, легенди, приказки, песни, имена на градове, села, гори и проч., пословици, поговорки и всички особености на местния език; описание на нравите, привичките, обичаите, забавите, обредите, народните първания и проч."⁴. Идеята за организацията на тези проучвания принадлежат на Н. Надеждин. След като през 1848 г. той оглавява отдела за етнография в Руското географско дружество в Петербург, дружеството също насочва своите усилия към етнографското проучване на Южна Украйна⁵. Така съществуващите от миналото столетие традиции за етнографско проучване на народите, живеещи в Русия, заедно с формирането на новото течение в историческата наука - романтизма - и първите кълнове на позитивизма довеждат постепенно и до обособяването на етнографията като самостоятелна наука.

Този бегъл поглед към условията, в които се появява книгата на А. Скалковски - условия научни, служебни, личностни и обществени - идва да подсказе, че първият труд на украинския учен, изцяло посветен на българите извън България, в пределите на собствената му родина, не е случайно явление на славистичния научен небосклон. То идва броещи години след последното масово преселване на българите в тези земи - след войната от 1828-1829 г. Създава го изследвач с добра подготовка и добри възможности за пряка работа с информаторите; създава го представител на една наука, която прави все по-уверени стъпки в своето утвърждаване.

Монографията на А. Скалковски "Българските колонии в Бесарабия и Новоросийския край" се отличава с няколко водещи подхода - исторически, географски, статистически, етнографски - и се старее да даде отговор на въпроси от тези четири области на хуманитарното познание. Първата ѝ част е посветена на историята на заселване

на българите в тези земи от първите надеждни податки за 1750 г. до времето на написване на монографията. Историческият подход на автора изтъква още тук - за него явлението не е ново, това са земи, през които, изглежда, някога са минавали българите в дълбоката древност, и първото им ново заселение вероятно е около Буджак, недалече от онзи Дунав, "над чиито води толкова векове подред гордо е властвала огромната и велика Българска държава" /с. 3/⁶. Открития са няколко вълни на преселение: през 1752-1754 г., когато според А. Скалковски са се заселили 620 български семейства, които били изпратени в Полша, но поради липса на достатъчно земи там ги преселили в Херсонска губерния; през 1764 г. и 1769 г. - 28 души от Киево-Братския манастир, а други в Черниговска губерния, където вече живеели сърби и гърци; през 1769-1771 г. - около 2 000 души, заселени в Измаил, Килия, Бендер, Акерман, Кишинев, Рени, Буджак и другаде; през 1773 г. - 400 семейства от Алџатар биват настанени в с. Олешанка недалече от Овчепол в Бобринецкия уезд на Херсонска губерния, като през 1818 г. селището е превърнато във военно. През 1790 г. според Скалковски има българи, зачислени в Първа Бугска войска. Следващата вълна на преселници е през 1791 г., след Яшкия мирен договор, когато няколко семейства се преселват в граничните пунктове на запад от Днестър - в Тираспол, Нови Дубосари, Григорнопол, Одеса. Мнозина от българите, които живеят в Одеса, още по това време се занимават и с търговска дейност. Главната вълна на преселване в тия ранни времена според А. Скалковски е от 1801-1812 г. На 29 септември 1801 г. корабът с капитан прапорщичика Мускули пристига в Одеса с един свещеник и 19 семейства, или общо 148 души българи и гърци от Кючук Боялък, Одринско, и заселването им се съществува с активното участие на тогавашния губернатор Миклашевски. В акцията се намесва и лейтенант Будичев със свой кораб "Красноселъе". Причините за това преселване А. Скалковски вижда във факта, че "цяла България е била подложена на грабеж, опожаряване, убийства от набезите на разбойническата шайка на Пазвантоглу и Кара Феиз /които стояли начело на към 5 000 души турци, албанци и даже гърци/ и нещастните българи, които само в Одрински окръг са имали 360 села със 7 000 души, всички до един били готови да се преселят в Русия, стига само нашето правителство да пожелае да им разреши" /с. 8/. Пристигналите с кораба по-малко от три месеца по-късно, на връх Рождество получили руско паданство, а в уредването на преселването бил ангажиран и самият Тамара.

Трудно е безрезервно да се приемат твърденията на А. Скалковски за всеобщо желание на одринските българи да се преселят в Русия. Достатъчно е да се вземат предвид стремежите на Екатерина II да насели тези земи със славяни и немци, за да ги облагородят, а вероятно и да притъпят или изнесат на свой гръб конфликтите ѝ с Османската империя и Полша преди Полша да влезе в пределите на Русия; фактът, че този принцип на руската политика е валиден и в столетието, когато пише А. Скалковски чак до началото на 60-те години и че информаторите му българи, бидейки вече поданици на Руската империя, трудно биха жертвали в такава ситуация възможността да засвидетелстват верноподапчески чувства в полза на истината. Важно е още да не се забравя, че в българското политическо мислене идеята за новия външен помощник в борбата за освобождение, персонализиран вече като Русия, кристализира малко по-късно от това преселване, но и то не е в посока на напускането на българските земи и търсене острова на спасение извън техните предели. Знае се, че старите преселници участват във войните между Русия и Османската империя в следващите десетилетия; че много от преселниците след войната от 1828-1829 г. се завръщат обратно в родните си места; че всяка следваща война през XIX в. има своите български доброволци - стига новата им родина да им разреши да воюват за свободата на прародината. Но не бива и изцяло да се отхвърля твърдението на А. Скалковски, защото добре известно е, че още след походите на Владислав Варненчик идеята за колективно спасение на българите постепенно започва да отмира и на преден план излиза идеята за личностно спасяване⁷. Множеството емиграционни вълни през столетията от средата на XV в. нататък и до Освобождението почти, доказват, че точно тази идея е продължила да господства в българското мислене и в онези условия е достатъчно разбираема, за да се нуждае от специален коментар.

Вълната преселници от първите 12 години на XIX в. според А. Скалковски довежда и до създаването на още няколко колонии в различните години: Мали /Кючук/ Боялък, очевидно от дошлите с кораба, Голям Боялък, Терновка, Стари Крим, а през 1804 г. - Кубанка и Паркани; българи от Анадола създават колонията в Катаржина през 1806 г. По време на войната от 1806-1812 г. преселниците създават "даже специална милиция, начело с ротмистър Батикюти, който по-късно е назначен за техен първи колониален попечител и началник, макар че по волята на провидението дори не можа да зара-

боти на това полезно поприще" /с. 13/. След смъртта му за попечител на 22 март 1819 г. е назначен ген. И. Н. Инзов и е издаден указът за попечителството.

За редица години А. Скалковски разполага със съвсем точни статистически данни за българското присъствие в този край. Така за 1819 г. той посочва, че броят на българските семейства е достигнал до 6532, т.е. около 24 000 души, които живеят в около 40 колонии. След войната от 1828-1829 г. и след като една част от бежанците се завръщат в родните си места, трайно се установяват в Бесарабия още 16 000 души. Според статистиката за 1835 г. българите живеят в 83 колонии на 5 изцяло български окръга в Бесарабия. Старите заселници са 5837 семейства, новите - 3804, или общо 9641 семейства, т.е. 56 630 души. Две години по-късно броят на семействата е 10 077 с 57 960 души, колонии в Новоросийския край са общо 92, семействата - 11 342 с 66 916 души. Последните приведени от Скалковски данни са за 1848 г., годината на излизане на книгата: 92 колонии, 13 850 семейства, 87 864 души. Сред последните сведения е и отбелязаното за попечителите след ген. И. Инзов - Мердер и М. Г. Бутков, който е попечител от 30 ноември 1832 г. до 23 ноември 1844 г. и със съобщението, че болгарските българи са си построили храм на гробището, посветен на Христос. Храмът е осветен през април 1844 г. и в това гробище после е бил погребан ген. И. Инзов.

Спрях се по-подробно на тази първа част от книгата на А. Скалковски, първо, заради интересната и богата информация в нея и, второ, с надеждата да подпомогна изправянето на една грешка - научна и етична. Почти всички тези данни с незначителни на две - три места очевидно печатни грешки Н. С. Державин привежда в своето изследване за българските колонии без изрично указание, че ги е заел от Скалковски, за когото по други поводи се изказва много коректно⁸. Монографията на А. Скалковски е била библиографска рядкост още в края на миналия век, когато Н. Державин започва проучванията си, още по-голяма рядкост е днес. Това, заедно с някои други обстоятелства позволява на мнозина да твърдят, че темата за българските колонии в Русия е едва ли не въведена от Н. Державин - самият той няма такива претенции - и че всички тези данни дължим единствено и само на него. Корекцията е нужна - заради А. Скалковски, а и заради самия Н. Державин, който има достатъчно други заслуги в развитието на науката, за да му се приписват и тия, които не му принадлежат и за които и самият той не претендира.

Предложената от А. Скалковски информация е безспорно извънредно ценна и усвоена от съвременната ни наука. Изложението му е построено на основата на официални документи, които той добре познава - различни укази, свързани със заселването и устройването на българите в Бесарабия и Новоросийския край, на статистически данни, грижливо и точно събирани както от оглавявания от А. Скалковски комитет, така и от него самия. Не може да не направи впечатление обаче, че българите ще да са били под непрекъснатото внимание на властите - факт е, че особено през 30-те години данните са събирани твърде често, а значи и преброяванията на българите, техните дела, пък и на другите колонисти, ще да са били непрекъснато пред погледа на властта. Изтъкнатото на два пъти верноподаничество на българите към Русия, заслугите по приемането им и устройването им от страна на централната власт и на местната власт са вероятно само шрихи към заеманите от А. Скалковски позиции, които обикновено се определят в литературата от съветския период не просто като крайно консервативни, но и като реакционни. Бъдещето вероятно ще покаже доколко такава оценка е плод на задълбоченост и доколко резултат от криворазбрано прилагане на криворазбран класово-партиен подход. Във всеки случай в последната работа, която ми е известна, оценката до голяма степен е смекчена⁹. Друг е въпросът, че плодове, добри плодове в науката може да даде и човек с назадничави възгледи, както е известно и обратното.

Втората част на книгата на А. Скалковски е посветена на местата, в които живеят българските колонисти. Богатството от географски, исторически, етнографски данни навекда на мисълта, че този много пътешествал човек е бил ако не във всички, поне в значителна част от българските колонии. Евентуалната възможност за работа със запазените му дневници, водени през 1830-1897 г.¹⁰, би могла да отговори и на този въпрос, а вероятно да разкрие и неподозирани до днес негови контакти с българското население в обходните земи, както и извън тях.

Третата част от книгата е статистически очерк за състоянието на българските колонии към края на 40-те години. Основните въпроси, които занимават А. Скалковски, са няколко: пространство и брой на населението, архитектура, стопански живот - селско стопанство, търговски гилдии, училищно дело, строителство на храмове, медицинско обслужване, вътрешна уредба на дома, дарителство. Той вижда българите като изключително трудолюбиви, "образцови зе-

меделци", които великолепно и с огромно желание отглеждат пшеница и се занимават и с градинарство, т.е. по неговия израз те са "истински славяни" /с. 107/. Тъмно българите, твърди А. Скалковски, донасят в този край такива селскостопански култури като фасул, краставици и ред овошия /с. 118/. Покрай това те се занимават и със скотовъдство. Не им е чужда и търговията - в Болград в търговската гилдия членуват 13 души, в Комрат - 12, в Слободз - 1, а извън гилдията още 435 души се занимават с търговия на дребно. През 1847 г. българите разполагат с едно земемерско училище, 88 мъжки, 1 женско в Болград, което тепърва се опитва да извоюва позиции. Впечатляващо е църковното строителство - А. Скалковски твърди, че всяка колония си има и църква и сигурно е така, щом като в 92-те български колонии по данни от 1847 г. българите имат 30 каменни църкви, 41 дървени, 5 каменни молитвени дома и 15 дървени. Служещите в тях са 524 души. За здравето на българските колонисти се грижат 1 лекар, 18 явно народни лечители на едрата шарка, 39 бабуващи жени, 10 специалисти по счупени кости, няколко фелдшери, а 4 души са поели грижата за болестите по добитъка.

А. Скалковски очевидно не е чужд на разбирането за първостепенното значение на самодържавието и православието в развитието на държавата, затова и в коментарите си за българите най-често изтъква отношението към властта и към църквата и религията. "Кой не знае - пише той - тяхната привързаност към православната вяра, преживяла толкова векове на гонения от власт имащите им неверници поробители и от невежеството на собствените им учители" /с. 138/. За верността към руския император вече споменах. Описвайки вътрешната уредба на българската къща в този край, А. Скалковски подчертава: "По стените висят картини от войната през 1812 или 1828 година, всички такива, на които турците са не само победени, но и хвърлени в праха; а редом с иконите, от едната страна ще видите портрета на господаря император, а от другата - на ген. И. Инзов, които българите купуват с хиляди в Одеса" /с. 141/. От разстоянието на днешния ден ще се съмняваме доколко българите искрено се прекланят пред своите покровители императора и попечителя и доколко тогавашният българин, научен в поробепото си отечество дипломатично да внушава на господаря си, че е верен поданик, е пренесъл опита си на домоизначен дипломат и в новото заселище, какво вече е успял да усвои от тукашните маниери за уреждане на отношенията с властта. Това не изключва трезвата преценка на то-

гавашния българин, че тук въпреки всичко се чувства по-защитен и търсен образите на тази защита в дългите години на вяра и надежда, че един ден непременно ще се завърне в земите на дедите си, че в тяхното освобождаване сам ще участва, стига да има случай - това се доказва от доброволческите акции по време на следващите войни и активността изобщо на българските преселници в процесите на национално възраждане в родните им земи.

Идейните позиции на А. Скалковски стесняват типологическия обхват на интересните неща, които е знаел за българите и които най-вече е решил да направи обществено достойни чрез монографията си. В коментарите му за българите, от каквото и да са продиктувани те - стремеж за толерантност, за уреждане на по-спокойни отношения между Русия и новите ѝ поданици; сигурност, че те са непременно трудолюбиви, че преселниците преобразяват този край, облагородяват го, а те пък го правят и защото са значително по-заинтересовани от руския селянин, който все още е жертва на крепостното право; ярки и искрени впечатления от преките контакти със заселниците и пр. - личи и една най-обикновена човешка симпатия към тези хора, с които животът, професията и научните му интереси и държавнически ангажменти са го срещнали.

Трудно е да се определят като по-ценни, отколкото са, приложенята на А. Скалковски към изследването му. Те съдържат богата информация за всеки специалист в хуманитарната област, а биха били любопитни и за неизкушения в строгата наука читател. Тук са включени благодарствени писма на българите до попечителите им, списък на носителите на златни медали и на удостоените с похвален лист за различни граждански, стопански и военни заслуги; списък на колонистите търговци, придобили съответното звание и особено важният списък на колонистите с времето на създаването им, понякога и с произхода на името им, с броя на жителите от различните националности, ако колонията не е изцяло българска, броя на къщите, на семействата, произхода на населението в отделни случаи, отделни данни за стопанския живот. Данните в този списък са организирани по окръзи и губернии. В Измаилски окръг са обхванати 16 колонии, в съседния му Кагулско-Прутски - 19, в Горнобуджакския - 20, в Долнобуджакския - 28, в Херсонска губерния - 6, в Таврическа губерния - 3, или общо в статистиката са включени 92 колонии, всички, които са обект на внимание в цялата монография. И тъй като в основният текст, и особено приложенята съдържат десетки имена,

запазеното от А. Скалковски представлява безспорен интерес и за изследвачите на българската именна система.

Може да се очаква, че и в много от останалите съчинения на А. Скалковски, посветени на историята, географията, статистиката и етнографията на Южна Украйна и Русия, с които засега не съм имала случай да работя, българите имат трайно присъствие. На тази мисъл между другото навеждат както една глава от монографията му за статистическите данни за Поворосийския край и Бесарабия, публикувана в Журнал Министерства Народного Просвещения преди представената тук книга¹¹, така и известното ми от съществуващата литература. Но дори и да не се оправдаят тези очаквания, само тази монография е вече напълно достатъчна, за да прояви съвременната ни наука по-сериозен интерес към автора ѝ. А не би било зле 150 години след отпечатването на този му труд книгата да достигне до днешния български читател, комуто би била не по-малко полезна, отколкото на дедите му, и за потомците на останалите в страниците на книгата българи – потомци, които и днес живеят там или вече са поели към пределите на старата прародина.

Идва ред да отбележа, че освен дълга към един откопелешен изследвач на българското минало и настояще, науката ни е в дълг и към на пръв поглед много известния и познат Васил Априлов. Десетилетия наред проучванията за него почиват върху една изворова база, известна най-късно от началните години на XX в. Едва напоследък при работата си върху кандидатска дисертация за живота и творчеството на А. Д. Чертков М. Фролова попадна на неизвестно и непубликувано все още Априлово писмо до руския учен.

Ако тук поставям въпроса за В. Априлов по повод на А. Скалковски, то е защото една бележка под линия в Априловата "Денница" все още не е привлякла нужното внимание като посока, която може би ще доведе до нови свидетелства за многозаслужилния българин. Бележката гласи: "Честта да бъде представен на Негово сиятелство Граф Михаил Семьонович Ворошцов аз дължа на надворния съветник Аполон Александрович Скалковски"¹². Щом А. Скалковски се е ангажирал да представи В. Априлов на самия граф М. Ворошцов, най-вероятно е контактите между тях двамата – В. Априлов и А. Скалковски – да са били значително по-интензивни, отколкото си ги представяме днес, ако изобщо си ги представяме. На граф М. Ворошцов – фактът е известен – В. Априлов посвещава и тази своя книга.

Нещо повече – самият А. Скалковски в разглежданата тук мо-

нография на два пъти дава повод да подозираме по-активни негови връзки с В. Априлов. Първият път е индиректното му отбелязване по повод на одеските българи: "В Одеса много от тях станаха търговци, имат значителна външна търговия, създават училища в родината си и работят за просвещаването не само на своя, но и на руския народ" /с. 6/. Вторият път Скалковски се позовава на оценката на В. Априлов от неговата "Денница" за един от попочителите /с. 41/. И едно съображение от логическо естество: В. Априлов и А. Скалковски живеят в един град, Одеса, по едно и също време, обединява ги общото им внимание към българите и ангажираността с тяхното житие-битие. Тогавашната руска практика – за разлика от днешната българска, но това е въпрос за съдбата на епистолярния жанр в двете култури – не изключва размяната на писма между хора, които живеят в едно и също населено място по едно и също време. Това ми дава основание да предполагам, че е възможно в архива на А. Скалковски да се открият неизвестни до днес писма от В. Априлов, от други одески българи, а може би и на българи извън одеския кръг, или просто бележки. Дори писма да не са си разменяли, не изключвам възможността В. Априлов и българите, с които А. Скалковски е бил в контакт да са споменавани в неговите дневници, водени почти 70 години. Позволявам си да се надявам, че архивите на А. Скалковски са един богат и неизползван от науката източник за изясняване на проблеми на българската история и култура.

Тези предварителни резултати от досегашните ми проучвания за живота и научното наследство на Аполон Скалковски, свързано с българите и България, показват, мисля, че в негово лице българистиката и българите имат един многозаслужил за националната ни наука учен. Ереме е и името и делата му да заемат подобаващо място в полето на изследваческите интереси. Сто години от края на един човешки живот и от последния изписан от този човек ред са достатъчно време поне за изясняване на събитийната картина на живота и делата му, а и за по-трезви и обосновани преценки на реалния му принос и място в науката и битието на възрожденския и днешния българин.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Вж. библиографията в Славяноведение в дореволюционной России.

- М., 1978. От тук са взети повечето данни за жизнения път на Скалковски. Срв. още Калоева, И. Изучение южних славян в России второй четверти XIX века /Библиографические материалы/. - Изв. ИБМ, т. 9, 1969, 3-37.
- ² Общо за състоянията на проучванията върху българската история и култура у Дроснева, Е. Стаповление русской болгаристике /до середины XIX в./. Канд. дисс., Л., 1980; Розуменко, Ю. Этнографическое изучение населения юга Украины в XIX - начале XX века. Канд. дисс., Киев, 1986; Муртузалев, С. Историкографические этюды по истории Болгарии XV - XVI столетий. Монография. Махачкала, 1991 и пос. в тези съчинения литература.
- ³ За присъствието на българистичната проблематика в европейската книжнина до средата на XIX в. вж.: Цанев, Д. За българите. С., 1981 и пос. лит.
- ⁴ Цит по: Розуменко, Ю. Цит. съч., с. 23.
- ⁵ Розуменко, Ю. Етнографичне вивчення півдня України в XIX ст. /На матеріалах архіву Географічного товариства СРСР/. - Народна творчість та етнографія, 1985, № 4, 37-39. Срвн.: Отеблїд, Ф. Західноукраїнські землі в культурних зв'язках України з південними слов'янами кінця XVII - першої половини XIX ст. - В: 3 Історії м'жслов'янських зв'язків. Збірник наукових праць. Київ, 1983, 96-120.
- ⁶ Скалковський, А. Болгарські колонії в Бессарабії і Новоросійському краї. Статистический очерк. Одеса, 1848. При по-нататъшните позовавания върху тази книга страниците са дадени в скоби след текста.
- ⁷ Георгиева, Г.в. Антиосманската съпротива на българите през XV-XVII в. - Истор. преглед, 1980, кн. 3, 8-9.
- ⁸ Державин, Н. Болгарские колонии в России /Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии/. Материалы по славянской этнографии. - В: Сб. ИУИИ, кн. XXIX, С., 1914. Данните на Скалковски са на с. 10-11. Още отзиви на Державин в тази му книга, посветени на творчеството на Скалковски вж. на с. IX, 1, 28 и др.
- ⁹ Розуменко, Ю. Этнографическое изучение...
- ¹⁰ Пак там.
- ¹¹ Скалковский, А. Общественное образование Новороссийского и Бессарабского края в 1840 годах. - ЖМНП, 1847, ч. 54, отд. V, 27-60.
- ¹² Априлов, В. Денница новоболгарского образования. Одеса, 1841, с. 36.

ДОБРУДЖА В ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИЯ СЕЛЪСЪК МЕЖДУ
РУСИЯ И АВСТРО-УНГАРИЯ - /1900-1902 г./

Милко Палангурски

След приключването на поредната източна криза през 1898 г., предизвикана от арменското, гръцкото и българското националноосвободително движение, в района на Балканския полуостров се установяват нови параметри и характеристики на международното статукво. Кризата приключва с нов статут за остров Крит и някои успехи в църковното и просветното движение за България и Сърбия, но продължилото повече от четири години политическо напрежение подтиква великите сили да се опитат да задържат съществуващия баланс между силите. Две най-заинтересовани страни - Русия и Австро-Унгария - са удовлетворени от установилата се обстановка, тъй като запазват своите основни позиции без никакви отстъпки и влизат в ролята на регионален умиротворител¹.

Още през 1897 г. двете монархии формират и декларират своята линия на поведение - запазване на статуквото, тъй като са ангажирани с много по-остри и сериозни проблеми в този момент. Изработената обща линия на поведение обаче влиза в рязко противоречие както с интересите на балканските държави, така и с целите и задачите, преследвани от националноосвободителните движения на поробените народи в Османската империя. Този сблъсък на интереси оказва сериозно влияние и на двустранните, и на многостранните връзки и отношения на полуострова².

Възприетият принцип за запазване на съществуващото съотношение на силите не означава, че стратегическите сили на двете империи са свалени от дневен ред. Напротив - съобразно с обстановката Виена и Петербург продължават да чертаят пътята за осъществяване на вековните си задачи; те само възприемат по-умерени средства за постигане на основните си цели.

Вековната посока на руската инвазия - контрол и влияние върху Проливите - съвсем не е оставена на заден план. Нещо повече, в зората на двадесетото столетие, след като прави задълбочен анализ на постигнатото от времето на Петър I, руското правителство стига до заключението, че овладяването на Босфора, а впоследствие и на Дарданелите, си остава задача № 1 в района на Черноморския басейн за настъпващия XX в. През 1900 г в специален доклад руският военен министър